

Tuula Linna

Sananvapaus – tieteen vapaus

puheenjohtajan tervehdys

Demokraattisessa oikeusvaltiossa sananvapaus on yhteiskunnallisen vaikuttamisen perusta. Suomen perustuslain 12 §:n mukaan jokaisella on sananvapaus. Sananvapauteen sisältyy oikeus ilmaista, julkistaa ja vastaanottaa tietoja, mielipiteitä ja muita viestejä kenenkään ennakolta estämättä. Sananvapaus ei ole ainoastaan poliittinen perusoikeus vaan turvaa myös tieteen, taiteen, kulttuurin, viihteen ja muun itseilmaisun vapautta. Tieteen, taiteen ja ylimmän opetuksen vapaus on turvattu perustuslain 16 §:n mukaan sivistyksellisinä oikeuksina. Tieteen vapaus tarkoittaa vapautta tutkimusaiheen ja -metodin valintaan ja oikeutta julkistaa tutkimustulokset.

Perinteisesti sananvapaudella on annettu suojaa valtaapitäviä ja enakkosensuuria vastaan. Tämä näkyy myös Euroopan ihmisoikeussopimuksen 10 artiklassa, joka turvaa sananvapautta ”viranomaisten siihen puuttumatta”. Sen sijaan sananvapauden suoja toista sananvapauden käyttäjää vastaan on jäänyt vähemmälle huomiolle, vaikka ilmaisun alustojen ja tekniikoiden

kehitys on tuonut sananvapauden ”rinnakkaiskäyttäjiä” koskevan kysymyksen aivan uudelle tasolle. Yhteiskunnassa on paljon rakentavaa ja asioita eteenpäin vievää kansalaiskeskustelua. Lisäksi jokaisen tulee sietää toisten ihmisten taholta sananvapauden haittakäyttöä, esimerkiksi huonoa käytöstä, alatyylisiä ilmaisuja ja epäreilua arvostelua. Etenkin sosiaalisessa mediassa on kuitenkin liikaa sananvapauden rajat ylittävää verkkovihaa ja maalittamista.

Maalittamisella tarkoitetaan yleensä joukkoistettua häirintää, painostamista tai vihapuhetta, joka kohdistuu tiettyyn henkilöön tarkoituksena vaikuttaa hänen työntekoonsa. Maalittaminen kohdistuu usein henkilöihin, jotka työssään käyttävät julkista valtaa, kuten tuomareihin, syyttäjiin, poliisiin ja sosiaaliviranomaisiin. Toisen kohderyhmä ovat henkilöt, jotka työksensä käyttävät sananvapautta, kuten toimittajat, tutkijat ja taiteilijat.

Toisen henkilön toimia saa arvostella ankarastikin, mutta henkilöön käyvä julma pilkka tai painostus eivät kuulu sananva-

pauteen. Verkkoviha ja maalittaminen aiheuttavat chilling effect -ilmiön ja rapauttavat sananvapautta sisältäpäin. Esimerkiksi tutkija, joka valitsee sukupuoli-, yhdenvertaisuus-, kehitysapu- tai maahanmuuttokysymyksiin liittyvän tutkimusaiheen, ottaa riskin joutumisesta silmätikuksi. Myös tutkimuksen rahoituspäätöksistä nousee helposti kohu, jos koetaan, ettei kyseisestä tutkimuksesta ole mitään hyötyä. Pilkan kohteeksi saattaa joutua esimerkiksi kehittyvien maiden naisten asemaa tarkasteleva tutkimus.

Sananvapauteen ja tieteeseen kohdistuvat chilling effect -ongelman lisäksi mis- ja disinformaation levittämisen aiheuttamat haitat. Tieteen tavoitteena on tuottaa mahdollisimman luotettavaa tietoa, mutta tietoa ja tutkimustuloksia saatetaan tahallaan vääristellä tai mitätöidä disinformaatiolla. Saatetaan antaa vastoin tieteellistä näyttöä virheellistä tietoa esimerkiksi ilmastonmuutoksesta, luontokadosta, rokottamisesta, syövän hoidosta tai ravinnosta. Misinformaation jakajat puolestaan saattavat toimia vilpittömin mielin ja hyvinkin lujasti uskoa levittämänsä tiedon oikeellisuuteen.

World Economic Forumin The Global Risks Report 2024 -julkaisun mukaan mis- ja disinformaatiota pidetään kahden vuoden aikajänteellä globaaleista riskeistä vakavimpina – ennen säiden ääri-ilmiöitä, sosiaalista polarisaatiota ja kyberturvallisuutta. Tekoälyn tuottamaa väärää tietoa pidetään erityisen vaarallisena.¹ Toisaalta tulos osoittaa, että väärän tiedon tuottamiin vaaroihin on havahduttu: vaaraa eivät aiheuta ainoastaan myrskyt ja tulvat vaan myös vailla totuuden pohjaa oleva ”tieto”. Mis- ja disinformaatio uhkaavat paitsi tieteen tuloksia, myös demokratiaa ja rule of law -periaatetta.

Akateeminen vapaus on maailmassa kaventunut Academic Freedom Index (AFI)

2024 -raportin mukaan viidellä mittarilla mitattuna: *freedom to research and teach; freedom of academic exchange and dissemination; institutional autonomy; campus integrity; and freedom of academic and cultural expression*).² Keskimäärin akateeminen vapaus on taantunut vuoden 1973 tasolle. Vaikka Suomen sijoitus oli hyvä (13/179), sijoitus on laskenut muutaman sijan alapäin edellisestä raportista. Akateemisen vapauden kaventuminen on samansuuntainen kehitys kuin globaali poliittisten ja vapausoikeuksien kaventuminen kahden viimeisen vuosikymmenen aikana. Freedom in the world 2025 -raportissa todetaan, että demokratian asema ja globaali vapaus kohtaavat vakavia haasteita myös vuonna 2025.³ Akateemisen vapauden kaventumisesta huolimatta kansalaisilla eri maissa on yhä suhteellisen vahva luottamus tutkijoihin ja tieteeseen. Suomi tosin kuuluu *Nature*-lehdessä tammikuussa 2025 julkaistun kansainvälisen tutkimuksen vertailussa vain keskikastiin.⁴ Tiedebarometri 2024 -tutkimus antaa erilaisen kuvan: suomalaisten luottamus tieteeseen on säilynyt vahvana ja on kansainvälisesti vertaillen erittäin korkea.⁵

Vapaus ja vastuu ovat vastinpareja: jos vapausoikeuksien annetaan kaventua, kavennetaan samalla toisten vastuuta niiden kunnioittamisesta. Mutta mitä voimme tehdä akateemisen vapauden puolustamiseksi? Maalittaminen tulisi kriminalisoida, vaikka kriminalisointi onkin viimesijainen, eikä usein edes kovin tehokas keino haitallisten ilmiöiden suitsimiseksi. Suomessa on tehty kaksi selvitystä maalittamisen kriminalisoinnista, mutta poliittista halua ei ole ollut asian edistämiseksi.

Median edustajat ovat toisinaan ottaneet yhteyttä sosiaalisessa mediassa räikeitä mielipiteitä esittäneisiin ja tiedustelleet, onko kyseinen henkilö todellakin tarkoittanut,

mitä on sanonut. Tekoäly voisi hoitaa samantyyppisen vastuuttamisen tehokkaasti. EU:n digipalvelusäädökseen (EU) 2022/2065 voitaisiin ottaa säännökset tekoälypohjaisten seulontajärjestelmien käyttöönottamisesta esimerkiksi niin, että algoritmien vihapuheeksi tunnistama viesti siirretään ”jäähyosastolle”, jossa sen lähettäjän tulee tunnistaautua ja vahvistaa viesti tai muussa tapauksessa viesti poistetaan.

Vai onko niin, että sosiaalisen median mahti heikkenee, kun yhä useampi poistaa kyllästytneenä tai turhautuneena sosiaalisen median tilinsä? Kun kuitenkin sosiaalisen median käyttäjiä on maailmanlaajuisesti useita miljardeja, ei yksittäisten käyttäjien boikottipäätöksillä ole suurtakaan merkitystä. On lisäksi muistettava, että sosiaalinen media saattaa olla

yksinäisen tai liikuntarajoitteisen elintärkeä henkireikä. Sosiaalinen media ei itsessään ole pahasta, mutta sananvapauden väärinkäyttö sosiaalisessa mediassa on haitallista.

Tulevat sananvapauden käyttäjät istuvat tällä hetkellä koulunpenkillä. Nuorille tulee kertoa, että sananvapaus on samalla vastuuta sanastaan. Oivalluksen kautta tulisi osoittaa, että tutkimustieto on terveyden ja hyvän elämän perusta. Erilaiset ”Kysy tutkijalta” ja ”Tutkija tavattavissa” -hankkeet ehkä herättävät lapsen tai nuoren mielessä kiinnostuksen tieteeseen ja parhaassa tapauksessa arvostuksen tieteen tuloksiin. Kulttuuris-sosiaalisen kestävyysnimissä haluan uskoa, että tulevat polvet kunnioittavat sekä sananvapautta että tieteen vapautta.

11.4.2025

Tuula Linna

Lue lisää:

¹ www3.weforum.org/docs/WEF_The_Global_Risks_Report_2024.pdf

² academic-freedom-index.net/research/Academic_Freedom_Index_Update_2024.pdf

³ https://freedomhouse.org/sites/default/files/2025-02/FITW_World_2025_Feb.2025.pdf

⁴ www.nature.com/articles/s41597-024-04100-7

⁵ https://www.tieteentiedotus.fi/files/Tiedebarometri_2024.pdf